

ІСТОРИЯ КАРТОГРАФІЇ

УДК 528.912 (942) : 913.1/913.8

Мутаєва О. П., Осталецька О. І.

Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського

Боднар С. П.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УКРАЇНА В ДЕРЖАВНИХ КОРДОНАХ ТА ЕТНІЧНИХ МЕЖАХ НА КАРТАХ ФОНДУ НБУ ім. В.І.ВЕРНАДСЬКОГО

Стаття присвячена питанню відображення території сучасної України в колекції карт Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. Поданий короткий огляд картографічних творів, що зберігаються у фондах сектора картографічних видань.

Ключові слова: картографічний фонд, рукописні та стародруковані карти, історія картографії.

Вступ. Національна історія України та українців, в світлі подій останніх років, викликає як незаперечний інтерес так і велику кількість запитань. Відповідь на них надають документальні факти, неспростовним підтвердженням яких є рукописні та друковані першоджерела. Особливе місце серед них посідають картографічні матеріали – своєрідні зрізи історичного минулого.

Бібліотечні фонди картографічних творів, приватні колекції, – це основа для аргументованого науково-історичного сприйняття та представлення відображених та зафіксованих подій. Фонд документів Сектору картографічних видань відділу бібліографічних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства

© О. П. Мутаєва, О. І. Осталецька, С. П. Боднар

Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського – унікальне зібрання картографічних пам'яток державного рівня. Загальний фонд сектору на даний час складає понад 51 тисячу карт та атласів. Основу картографічної колекції бібліотеки, на думку авторів, слід розглядати не тільки як матеріальне зібрання рукописних та стародрукованих карт, але й як історико-культурні пам'ятки в яких з хронологічною послідовністю висвітлені перепітї історії нашої держави.

Постановка проблеми. Серед значної кількості раритетних видань картографічного фонду сектору окремі блоки складають рукописні карти – 633 твори та стародруковані карти – 1863 твори. Ці документи є базовими першоджерелами попередніх століть, що вміщують унікальну інформацію про історичні події та стан довкілля, динаміку природних явищ та соціально-політичних процесів на територіях різних держав, але переважно в межах території сучасної України.

Більшість цих документів виконана у масштабах, які забезпечують повноту і достовірність сприйняття їх змісту та дають можливість відслідковувати часові та просторові зміни різноманітних процесів при порівняльному аналізі картографічних документів різних періодів.

Не втратили своєї цінності до наших днів такі твори, як «Атлас реки Днепра», складений у 1784 р., карти Чернігівської, Новгород-Сіверської, Київської губерній кінця XVIII ст., плани окремих міст та поселень України. Дуже цінні з наукової точки зору історичні, в тому числі археологічні карти – «План раскопок древнего Херсонеса...», «План древностей в городе Феодосии» та ін.; схеми військових баталій та оперативних карт часів російсько-шведської війни, російсько-турецьких кампаній, російсько-іранської війни, війни з Наполеоном, Північної та Кримської війни.

Раритетну групу також складають видання середньовічних фламандських географів-картографів XVI-XVIII ст.ст.: Авраама Ортеля, Гергарда Меркатора, більш пізні твори Й. Блау, Янсона, Н. Сансона д'Аббевіля, Гоманна. Представлені також всесвітньовідомі видання Р. Дзаноні, А. Затта, Лейлота, Лосіра, І. Де Рамма, Д. Соцманна. Ці видання дають уявлення про адміністративний поділ Європи в XVII-XVIII ст.ст. і, як правило, в значній мірі включають територію сучасної України.

Виходячи з потреб широкого кола користувачів в повноті

і достовірності інформації та з метою суттєвого покращення технології обробки документів і обслуговування читачів в НБУВ створюється АІПС картографічних документів, яка призначена для автоматизації процесів введення, редагування, збереження, реорганізації, реструктуризації, експорту та імпорту бази даних картографічних документів, ведення, редагування та збереження словника тематичних рубрик, формування та друку каталожних карток на картографічні документи, предметного та систематичного пошуку в базі даних бібліографічних документів. Структуру та роботу з цією системою досить детально розглянуто в [4].

Крім цього науковим напрямком сектору, в контексті діяльності Інституту книгознавства, визначені дослідження з історії картографії та історії картографування території України в різні періоди часу та вивчення бібліографії національних та закордонних картографічних видань з цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок в розвиток історичної картографії та вивченості картографування території України вніс Р.І. Сосса [1, 2, 3]. Багато різноманітних, змістових видань на територію сучасної України підготувало і видало за останні роки Державне науково-виробниче підприємство «Картографія». Це «Атлас історії України» (2012 р.), «Україна. Материк і півострів» (2014 р.), «Україна. Народ і територія» (2014 р.), «Україна. Національний склад населення» (2014 р.). Особливе місце серед цих публікацій, враховуючи теперішню ситуацію з точки зору історії виникнення та визнання територіальної цілісності нашої держави, займає виданий в 2016 р. атлас «Україна. Хроніка історичних подій».

Мета публікації полягає в популяризації картографічного фонду НБУВ та висвітленні можливостей науково-дослідницької діяльності з використанням рукописної, стародрукованої та новітньої частини фонду картографічних творів для всебічного вивчення історичних, політичних, соціально-економічних та природних процесів і явищ в межах території України на різних етапах її історії.

Виклад основного матеріалу. Великий пласт картографічних документів, які зберігаються у фонді сектору картографії НБУВ, містять описи, топоніми та історичні відомості про сучасні українських землі в різні історичні періоди. Серед них особливе місце займають видання західноєвропейських картографів А.

Ортелія, Г. Меркатора, пізніші твори їх наступників Г. Гордія, Я. Янсона та конкурентів Й. та К. Блау; твори представників французької картографічної школи XVII ст. Сансонів; праці засновника картографічного закладу в Нюрнберзі Й.-Б. Гоманна та його спадкоємців. У фондах зберігаються також твори Ф. де Вітта, Ю. Данкертса, Г. Валька, П. Шенка, Н. Вісшера (Піскатора) та багато інших видань.

Взірцем серед факсимільних видань, щодо відображення розвитку геополітичних та соціо-економічних подій на території нинішньої України, є атласи В. Корда (1899, 1910 та 1931 рр.).

Існує багато першоджерел та картографічних документів, які чекають на вивчення та ведення в науковий обіг. Варто зазначити, що досить повно відображення України подано у двох репринтних виданнях «Україна на стародавніх картах» – 1-й випуск – кінець XV – перша половина XVII ст.ст. та 2-й випуск – середина XVII – друга половина XVIII ст.ст. Незважаючи на те, що оригінали більшості вміщених в ці видання карт зберігається у львівських колекціях, вони фактично повторюють раритети фонду сектору картографії НБУВ.

Факсимільне видання «Спеціальна карта України Гійома Левассера де Боплана 1650 року» (2000 р.) на восьми аркушах з пояснювальними текстом і покажчиком назв об'єктів, стало продовженням відомої серії «Пам'ятки картографії України» ДНВП «Картографія». Це була одна з найточніших середньомасштабних карт значної території Європи на той час.

Перлиною ж колекції, на якій відображена наша держава з назвою «Україна» є Генеральна карта України (1648 р.) Г. Боплана. Завдяки бопланівським картам в європейській картографії чітко закріпилися терміни «Україна» або «Українська земля козаків». Це можна спостерігати практично на всіх європейських картах або в атласах того часу. Цікаво також, що в іменованих масштабах цих карт вживається і українська миля. В XVII – першій половині XVIII ст.ст. карти Г. Боплана широко використовувались для показу українських земель.

Слушно відзначити, що історико-етнографічні землі України, зокрема Волинь та Поділля присутні і на більш ранніх картах таких авторів, як В. Городецький (в атласах Г. Меркатора, А. Ортелія), А. Пограбки (з 1595р. в атласах А. Ортелія).

В колекції представлено також карти вивченості природних

явищ та процесів. Це ціла низка гідрографічних, геологічних, кліматичних карт і атласів: «Гидрографическая Карта части Российской Империи между водами Белого, Балтийского, Черного и Каспийского Морей» (1801 р.), «Геологическая карта России» (1845 р.), «О температуре воздуха в Российской империи» Г. Вільде (1882 р.) та ін.

У фонді сектору зберігаються видання р. Дзанноні, Г.-А. Дюфура, Д. Соцманна, які дають уявлення про адміністративний поділ Європи в XVII – XVIII ст.ст. і в значній мірі включають території сучасної України.

Достатньо широко у фонді представлені картографічні видання Російської імперії. Безперечно, тут треба відмітити такі атласи як «Атлас Российской, состоящий из девятнадцати специальных карт представляющих Всероссийскую империю с пограничными землями,...» (1745 р.), виданий в декількох варіантах Академією наук у Санкт-Петербурзі. Цей атлас виданий також латинською, німецькою та французькою мовами.

Потрібно відзначити, що стародруковані видання найчастіше охоплюють західні регіони сучасної території нашої держави. Східні правобережні регіони знайшли своє відображення в картографічних документах виданих вже в Російській імперії і відносяться, як правило, до XVIII-XIX ст.ст., коли в царській Росії було налагоджено картографічну службу на державному рівні.

В фонді сектору картографії зберігається значна кількість цінних видань більш пізніх періодів. Вони підготовлені як вітчизняними так і зарубіжними виданнями, різними за тематикою, призначенням та способом виконання картами, атласами, планами, схемами тощо.

Є в збірці фонду й не масові, а окремі видання фундаторів української географії та картографії: єдина «Стіна фізична карта України та сусідніх земель» (1929 р.) С. Рудницького, поодинокі карти В. Кубійовича розроблені спільно з М. Кулицьким, географічні атласи України Кльованого, М. Корбуди.

Не можна відкидати із загальної хронології і період радянської картографії, який достатньо детально відображений в значному зібранні атласів та карт, публікацій картографічних матеріалів в різноманітних монографіях, посібниках та інших першоджерелах.

Серед сучасних картографічних документів слід згадати серії видань «Моя мала Батьківщина», історичні атласи України,

започаткованих видавництвом «Мапа», учбові видання Інституту передових технологій з економічної і соціальної географії світу та України.

Висновки. Сектор картографічних видань тривалий час здійснює наукову організацію використання картографічного фонду, забезпечує введення в бібліографічний обіг нових надходжень та придбань, розширює можливість віддаленого доступу зацікавлених користувачів до рідкісних картографічних творів створенням електронної колекції карт та електронного каталогу. Результатом цієї діяльності є впровадження інформаційних технологій у бібліотечно-бібліографічну діяльність сектору. Переважна більшість видань доступна для широкого загалу в електронній формі за рахунок їх представлення на порталі НБУВ (<http://www.nbuv.gov.ua/>) у складі ресурсів політематичного зібрання електронних документів «Наукової електронної бібліотеки».

Науково-прикладна діяльність сектору картографічних видань забезпечує наукову організацію, функціонування та використання картографічного фонду, створення резервних копій рукописів та стародруків, популяризацію рідкісних картографічних документів та електронних ресурсів. Активно здійснюються наукові, культурні та освітні зв'язки з профільними вищими навчальними закладами, науковими товариствами, видавництвами тощо.

І на завершення: вважаємо, що послідовне та систематичне вивчення рукописних та стародрукованих творів, картографічних джерел пізніших видань, науковцями, викладачами, аспірантами та студентами відповідних галузей знань та іншими зацікавленими користувачами – це напрям для ствердження самосвідомості та самобутності народу України.

Рецензент – кандидат географічних наук, доцент Т. М. Курач

Література:

1. Сосса Р. І. Картографування території України: історія, перспективи, наукові основи : автореф. дис ... д-ра геогр. наук: спец. : 11.00.12 – географічна картографія [Текст] / Р. І. Сосса. – Київ, 2004. – 32 с.
2. Сосса Р. І. Історія картографування території України: підручник для студ. ВНЗ [Текст] / Р. І. Сосса. — К. : Либідь, 2007. — 334 с.

3. Сосса Р. Картографування території України: від найдавніших часів до 1941 р.: Бібліогр. покажчик [Текст] / Р. Сосса. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. — 249 с.

4. Мутаєва О. П. Електронна колекція карт НБУ ім. В. І. Вернадського в системі наукового інформаційного простору України [Текст] / О. П. Мутаєва, С. П. Боднар // Часопис картографії. – 2016. – Вип. 13. – С. 151 – 159.

Е. П. Мутаєва, Е. И. Осталецкая, С. П. Боднар

УКРАИНА В ГОСУДАРСТВЕННЫХ И ЭТНИЧЕСКИХ ГРАНИЦАХ НА КАРТАХ ФОНДА НБУ ИМ. В.И.ВЕРНАДСКОГО

Статья посвящена вопросу отражения территории современной Украины в коллекции карт Национальной библиотеки Украины им. В.И.Вернадского. Представлен краткий обзор картографических произведений, хранящихся в фондах сектора картографических изданий.

Ключевые слова: картографический фонд, рукописные и старопечатные карты, история картографии.

E.Mutayeva, O.Ostaletska, S.Bodnar

UKRAINE REIGNING IN THE CORDONS THAT ETHNIC BOUNDARIES ON MAPS THE FUND OF THE NLU VERNADSKY

The article is devoted to the territory of modern Ukraine in the collection of maps of the National library of Ukraine named. V. I. Vernadsky. A brief overview of cartographic materials stored in the funds sector cartographic publications.

Sector of cartographic editions has long scientific organization using cartographic fund provides an introduction to bibliographic circulation of new acquisitions and acquisitions, expanding the possibility of remote access users concerned rare cartographic works create e-card collection and electronic directory. The result of this is the introduction of information technology in library and bibliographic activity sector. The majority of publications available to the public in electronic form by ra-hunok their representation at the portal Vernadsky National Library (<http://www.nbu.gov.ua/>) consisting of resources polythematic collection of electronic documents «Scientific Electronic Library».

Research and applied activities of sector cartographic publications providing scientific organization, operation and use of cartographic fund backup manuscripts and rare books, promotion of rare cartographic documents and electronic resources. Actively carried out the scientific, cultural and educational links with relevant universities, scientific societies, publishers and others.

Finally, we believe that consistent and systematic study of old manuscripts and works basemap later editions, scientists, teachers and students of relevant disciplines and other interested users – this is the direction to assert identity and the identity of the people of Ukraine.

Keywords: cartographic fund, manuscripts and early printed maps, history of cartography.

Надійшла до редакції 6 вересня 2016 р.